

**MARTTA
SAXIN
MURHA
JAANA SKYTTÄ**

LIKE

Kiitokset Taiteen edistämiskeskukselle, Otavan kirjasäätiölle ja Suomen tietokirjailijat ry:lle, jotka ovat mahdollistaneet kirjahankkeen toteuttamisen.

© Jaana Skyttä ja Like Kustannus / Kustannusosakeyhtiö Otava 2024.

Like Kustannus
Helsinki
www.like.fi

LIKE

ISBN 978-951-146238-5

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2024

SISÄLLYS

Johdanto ... 7

I OSA

Kaamea murha Kempeleessä ... 13

1. Kauppaneiti kadoksissa ... 14
2. Kuka oli Martta Sax? ... 22
3. Murhaillan hämmentävät tapahtumat ... 36
4. Turhauttava takaa-ajo ... 42
5. Murhailta uutisissa ja runoissa ... 47
6. Kilometrin pituinen saattojoukko ... 59

II OSA

Martta rakkauden pauloissa ... 67

1. Murhasta epäilty pidätetään Oulun Haukiputaalla ... 68
2. Naissankari Vesterinen – kasvattipojan traagiset taustat ... 75
3. Naiset ahdingossa ... 83
4. Vesterinen ja Auervaara, kuin kaksi marjaa ... 102
5. Petetty neito hakee turvaa kasvattiäidiltä ... 106
6. Odottamaton käänne murhajutussa ... 112

III OSA

Uusi epäilty: mustasukkaisuutta vai kosto? ... 117

1. Martta paineiden alla ... 118
2. ”Murhaaja kyntää kahdella hevosella” ... 122

3. Oskari pidätetään ... 128
4. Silminnäkijän tarina muuttuu ... 133
 5. Todisteluja ... 142
 6. Alina näkötestissä ... 148

IV OSA

Yllätyskäänte ... 151

1. Laittomat aseet johdattavat uusille jäljille ... 152
 2. Epäilty murtuu ... 161
3. Murto osuuskaupan Tupoksen myymälässä ... 169
 4. Jalmari oikeudessa ... 173
 5. Kihlakunnanoikeus ... 177
 6. Hovioikeus ... 181
7. Valitus ja korkeimman oikeuden päätös ... 183

V OSA

Vankilan jälkeen ... 185

1. Leo Tauriaisen viimeinen ajo ... 186
2. Tuomittiinko murhasta oikea mies? ... 194

Epilogi ... 207

Lähteet ... 210

Kirjailijasta ... 224

JOHDANTO

Kempeleläinen myymälänhoitaja Martta Sax murhattiin raa'asti keväällä 1934.

Elettiin pula-ajan jälkimaininkeja. Taakse jääneet vuodet olivat olleet ankaria, ja poliittinen ilmapiiri oli yhä tulehtunut. Oikeistolainen Lapuan liike oli lakkautettu paria vuotta aiemmin, ja vuonna 1930 asetettujen kommunistilakien avulla pyrittiin estämään kommunistista toimintaa. Ääriliikkeet haluttiin aisoihin, ja pinnan alla kuohui.

Työttömänä oli vuosikymmenen alkupuolella peräti 90 000 ihmistä, ja työllisyyttä lääkittiin hätäaputoilla: rakennettiin maanteitä ja perattiin jokia. Köyhää kansaa lähti myös itärajan taakse Neuvostoliittoon paremman elämän toivossa, tuhansien jouduttua lopulta teloitetuiksi Stalinin vainoissa. Tien päällä liikkui monenmoista kulkijaa: hanttihommien etsijöitä, kerjäläisiä ja rikollisia.

Sen sijaan neiti Martta Saxin maine oli puhtoinen. Hän kuului Lotta Svärdiin ja perheessä lämmettiin suojeluskunta-aatteelle.

Hänen murhansa herätti valtavan kohun, vaikka ajan henki oli levoton ja henkirikosten määrä korkealla. Martan surma oli erilainen, se kosketti.

Tapauksesta uutisoitiin sadoissa sanomalehdissä ympäri valtakunnan. Myös kirjailija Pentti Haanpää luki uutisen, järkyttyi – ja sai siitä idean pienoisoromaaniinsa *Isännät ja isäntien varjot* vuonna 1935. Romaanista tehtiin televisiosovitus myöhemmin vuonna 1976.

Yhteiskunnallinen tilanne ja liikehdintä vaikeuttivat Martta Saxin murhatutkintaa. Myös tunnetulla tyrnäväläisellä tietäjällä, Peilipojaksi kutsutulla Armas Pasasella, oli oma osuutensa siihen, kenen katsottiin oleva oikea murhaaja. Hänen sanaansa luotettiin kuin kallioon, kertoi kempeläinen pääkirjoitustoimittaja Timo Paakki.

Rikoksesta langetettiin lopulta tuomio, mutta moni ajatteli, että tuomion istui väärä mies.

Kun marraskuussa 2012 tein sanomalehti *Kalevan* sunnuntailiitteeseen artikkelia Armas Pasasesta, törmäsin arkistopapereita tutkiessani ensimmäistä kertaa Martta Saxin nimeen. Olin asunut parikymmentä vuotta Kempeleessä, lähellä tapahtumien keskipistettä, mutta en ollut koskaan kuullut tapauksesta. Kiinnostukseni heräsi.

Martta Saxin murhaan liittyvää aineistomateriaalia, kuten kuulustelu- ja oikeudenpöytäkirjoja, löytyi runsaasti Kansallisarkiston Oulun yksiköstä, silloisesta Oulun

maakunta-arkistosta, ja sittemmin tilasin vielä lisää materiaalia Kansallisarkistosta Helsingistä.

Tutkiessani hänen tarinaansa ja sen lukuisia käänteitä sydämeni hakkasi tuhatta ja sataa. Olin niin kiihtynyt, että käytin muutaman viikon tapauksen tutkimiseen arkistossa. Laihduin useita kiloja. En muistanut syödä. Löysin digiarkistosta lukuisia lehtiartikkeleja murhasta. Lopulta tein *Kalevan* sunnuntailiitteeseen jutun myös Martta Saxista.

Kun juttuni Martasta oli ilmestynyt *Kalevassa*, tunsin eräänä aamuyönä, kuinka joku kiskoi minua käsistä ylös – kuin hoputtaen, kiirehtien johonkin. Näin vieressäni Martta Saxin, jonkinlainen vaalea, nilkkoihin asti ulottuva yömekko yllään, yhtä aikaa päättäväinen ja kärsimätön ilme kasvoillaan. Jähmettyneenä tuijotin häntä, kunnes havahduin hereille.

Niin syvälle oli tarina mennyt tajuntani läpi, että se tuli jo uniini. Ajattelin, että Martan tarinasta on tehtävä kirja. Sehän oli suorastaan velvollisuuteni.

Artikkelin julkaisemisen jälkeen sain lukuisia yhteydenottoja. Moni halusi kertoa tapauksesta niin kuin he olivat siitä kuulleet lapsina tai myöhemmin. Tapasin myös Sylvi Saxin (s. 1925), jonka serkku Martta oli ollut. Hän muisti Martan lapsuudestaan, samoin kuin haastattelemani kempeleläinen Kalle Korento (1929–2024). Jututin henkilökohtaisesti myös useita henkilöitä, jotka olivat tunteneet jonkun epäillyistä tai murhasta tuomitun henkilön.

Martan tarina eli yhä myyttisenä ihmisten mielissä. Jokaisella oli oma versionsa, mutta yhtymäkohtia löytyi etenkin Armas Pasaseen liittyen. Hänen sanansa ovat jääneet

vuosikymmeniksi ihmisten mieliin. Kuulin myös, että toisille Martan murhasta oli tullut tabu: asia, josta ei saa puhua, ehkä taustalla vaikuttavan poliittisen vastakkainasettelun takia. Ei haluttu riitoja tai uskallettu ilmaista omaa kantaa.

Martta Saxin aikana tieto liikkui hitaammin kuin nykyään. Uutiset levisivät jälkijunassa pääasiassa radion, lehtien ja langapuhelimen välityksellä, mutta monet eivät päässeet niihin käsiksi. Vaihtoehtoiksi jäivät kirjeposti ja tietysti ”puskaradio”, joka levitti tietoa ja huhuja kylien hiekkateillä. Ihmisten taustoja oli vaikea selvittää, mikä toi tragediaa myös Martan elämään.

Pentti Haanpään Martta Saxista tuoreeltaan kirjoittama romaani oli fiktiivinen. Päähenkilönä oli Lyyli Kaisla, johon alkoholisoitunut ison talon isäntä Jopi Herneinen rakastui vaimonsa kuoleman jälkeen. Enemmän kuin rakkaustarinaa romaani kuvaa pula-aikaa, maanviljelijöiden taloudellisia vaikeuksia ja pakkohuutokauppoja vahvistuvan oikeistoradikalismin ilmapiirissä. Peräti 11 000 maatilaa joutui pakkohuutokaupattaviksi vuosina 1932–1936. Taustalla olivat maailmanlaajuinen lama, 1920-luvun loppua seuranneen kadon jälkeiset hyvät vuodet ja ylituotanto.

Kun nykypäivää vertaa 1930-luvun alkupuolen maailmaan, yhtymäkohtia löytyy runsaasti. Suomi on kulkemassa kohti lamaa, köyhyys ja sen ohessa etenkin nuorten väkivalta ovat lisääntyneet. Oikeistoradikalismi nostaa taas päätään. Mediassa puheet sodan uhasta Euroopassa ovat lähes päivittäisiä.

Haanpään uralle merkityksellisen ja sinällään hienon romaatin tapahtumat ovat kenties vahvistaneet joidenkin silmissä käsityksiä murhan tapahtumista. Tarinan käänteet eivät

aina vastanneet todellisuutta, joten kuulustelu-, tutkinta- ja oikeudenpöytäkirjoihin perustuvalle tietokirjalle on paikkansa.

Martta Sax kävi vain hieman ennen kuolemaansa valokuvassa. Rauhallinen katse ja vieno hymy eivät kerro hänen sisäisistä peloistaan. *Alpo Saksion kotialbumi*

I OSA

KAAMEA MURHA
KEMPELEESSÄ

I. KAUPPANEITI KADOKSISSA

Kempeleen kirkonkylässä herättiin 5. toukokuuta 1934 aurinkoiseen lauantaiamuun. Oli vuodenaikaan nähden poikkeuksellisen lämmintä. Mikä kevät! Vienoinen lounatuuli muistutti kylän asukkaita suolaisen suven lähestymisestä.

Aamupuurot porisivat kattiloissa, ja maitosuihkeet rop-sahtelivat maitokiuluihin navetoissa, kun emännät ja piiat lypsivät tottuneesti elikoitaan. Lypsyn jälkeen lämmin maito kaadettiin pääläreihin, jotka kuljetettiin kärryillä maitolaiturille meijerikyydin tuloa odottamaan.

Talonisännät hikoilivat lannanluonnin ja karjanruokinnan parissa. Lähtipä joku pellolle kyntämäänkin. Joko pian päästäisiin toukotöihin, tuumivat rohkeimmat.

Limingan osuuskaupan Kempeleen sivumyymälän myymälänhoitaja, neiti Martta Sax, nousi ylös varhain. Hän avasi myymälähuoneen ikkunaluukut ja keitti itselleen kahvia.

Martalla oli edessään kiireinen lauantai. Seuraavana päivänä vietettäisiin Limingan osuiskaupan kesäjuhlia Kempeleen naapurikunnassa Tyrnävällä, minkä vuoksi hänelle oli valmistumassa juhlamekko liminkalaisen ompelijan luona. Jos mekko valmistuisi iltaan mennessä, hän lähtisi matkaan kaupan sulkemisen jälkeen.

Kaupalla kävi asiakkaita pitkin päivää vilkkaasti. Kyläläiset kävivät ostamassa pyhän varalle elintarvikkeita.

Kempeleläiset pitivät sosiaalisesta ja iloisesta Martasta, vaikka hänen äitinsä oli tyttären avoimuudesta toista mieltä: Martta oli turhan taipuvainen pitämään murheet sisällään.

Varsinkin rakkausasiat olivat Martalle arka paikka. Hän haaveili avioliitosta, mutta sopivaa sulhoa ei ollut löytynyt, vaikka ikää oli karttunut. Ajan asenneilmapiirin mukaan hän oli 28-vuotiaana jo ”ikäneito”. Seuraavana vuonna otettaisiin käyttöön ”vanhanpiian ja vanhanpojan vero”, joka merkitsi kovennettua veroastetta lapsettomille tai naimattomille kansalaisille. Vuonna 1935 voimaan tullut laki kumottiin vasta nelisenkymmentä vuotta myöhemmin 1970-luvun puolivälissä. Sinkkuus ei ollut trendikästä, kun ihmisiä kannustettiin tekemään yhä enemmän lapsia.

Nyt Martalla ei ollut aikaa murehtia moista. Kun työn-täyteinen päivä taittui iltaan, jaloissa tuntui uupumus. Ennen työpäivän päättymistä hän ehti hätäisesti syödä puuron. Martta laittoi kaupan kiinni kello 17, kuten lauantaisin oli tapana. Hän sulki ikkunaluukut ja lukitsi kaupan ulko-oven.

Sunnuntaipäivänä Tyrnävällä juhlittiin. Sää oli edellistäkin päivää kesäisempi, ja lämpötila kohosi hellelukemiin, peräti 28 asteeseen. Oli lähes tyyntä. Samalla kun hämmästeltiin suotuisaa säätä, juhlaväen keskuudessa ihmeteltiin, miksei Marttaa näkynyt missään.

Asia alkoi vaivata tyrnäväläistä myymälänhoitaja Frans Koposta siinä määrin, että illan tullessa hän päätti lähteä kysymään Martan poisjääntiä häneltä itseltään. Olihan Martta odottanut juhlaa kovasti.

Saavuttuaan Kempeleen Ylipäähän, nykyiseen Ylikylään, Koponen saattoi vain todeta, ettei kaupalla näkynyt liikettä. Koputuksiin ei vastattu, vaikka kyllähän Martta aina oven aukaisi, oli sitten pyhä tai arki. Sitä paitsi myymälänhoitajatar tunnettiin sääntillisenä ihmisenä. Ei Martta noin vain voisi kadota kenellekään ilmoittamatta, päivitteli paikalle saapunut väki naapurustosta. Sana oudosta tilanteesta oli levinnyt nopeasti.

Lopulta päätettiin soittaa poliisille. Ilta jo hämärtyi, kun kello 21 paikalle saapuivat Kempeleen poliisikonstaapeli Kalle Salonen, joka asui lähellä Kempeleen sivumyymälää, sekä vanginkuljettaja Tuomas Holma. Sisälle kauppaan he pääsivät irrottamalla vintti-ikkunan.

Miehet laskeutuivat portaita hikeä otsaltaan pyyhkien. Ei aikaakaan, kun he tunsivat nenässään sietämättömän pahan hajun.

Kauhukseen he näkivät, kuinka Martta makasi alhaalla verilammikossa elottomana. Ruumis retkotti myymälähuoneen lattialla, pitkittäin myymälätiskin edessä asiakkaiden puolella. Marttaa oli puukotettu silmittömän raavasti ja raivoisesti.

Lukuisat iskut olivat osuneet kasvoihin, kaulaan ja niskaan. Myös vatsaan oli vedetty pitkä viilto. Eritteet olivat valuneet kehosta ulos.

Verta oli roiskunut seinille. Hiustuppoja törrötti jopa ovenkahvassa. Pienestä koostaan huolimatta Martta oli selvästi pistänyt voimakkaasti kamppoihin.

Martan yllä oli yhä myymäläasu, vaalea myymälätakki, leninki, ruudullinen essu ja työkengät. Kävi ilmi, että tappaja oli pyyhkinyt omat kengänjälkensä pois Martan neuleisella myymäläbaskerilla, joten poliisi ei saanut otetuksi tekijän tai tekijöiden kengänjälkiä talteen.

Veriroiskeissa ollut asu ja muu tutkinta osoittivat, että teko oli tapahtunut edellisenä päivänä, lauantai-iltana.

Pian kaupalle saapui myös Kempeleen nimismies Armid Sandberg, jonka ripeiden toimien ansiosta paikalle saatiin läänirikosetsivät Eino Kaappola ja Jaakko Kaakinen.

Sisätiloista otettiin sormenjälkiä ja vainajasta kaksi valokuvaa. Ulkona tehdyt tutkimukset eivät pimeän vuoksi tuottaneet tuloksia, joten rikospaikkatutkintaa päätettiin jatkaa maanantaina heti aamukuudelta. Tekoa tutkittiin ryöstömurhana.

Maanantaina myös sanomalehti *Kalevan* reporterit kävi tekemässä murhasta juttua Kempeleessä. Tiistaina 8. toukokuuta julkaistussa artikkelissa ”Kaamea ryöstömurha Kempeleessä” kirjoitetaan:

”Tämän tekonsa tehtyään on murhaaja avannut monasti mainitun kassalippaan ja kerännyt siinä olleet rahat haltuunsa. Sen

jälkeen hän on mennyt neiti Saxin huoneeseen ja avannut siinä olleen lipaston laatikon sekä saanut siellä haltuunsa liikkeen kassan, jossa lienee ollut rahaa 2 000–3 000 markkaa ja 1 500 markan suuruinen sekki. Se seikka, että varkaalla oli myymälän ja kamarin lattialle lennellyt nikkeli-rahvoja, todistaa hänellä olleen kiireen. Tässä kiireessä häneltä oli jäänyt huomaamatta neiti Saxin lipaston päällä olleet hopeaesineet, joita oli huomattavan summan arvosta...”

Eikö murhaaja tosiaankaan huomannut hopeaesineitä vai eikö hänellä ollut mahdollisuutta kuljettaa niitä huomaamattomasti?

Kittilässä syntynyt Kempeleen nimismies Armid Sandberg kuului oikeistolaiseen Itsenäisyyden liittoon. Hän kuoli 51-vuotiaana, vajaa vuosi Martan kuoleman jälkeen. *Kansallisarkisto Oulun yksikkö*

Martan pieni huone oli 1930-luvun tyyliin sisustettu. Kuvasta näkyy, että lipaston laatikoita on pengottu. *Journalistinen kuva-arkisto JOKA, Kalevan kuva-arkisto. Kansallisarkisto*

Sekkiäkään ei ollut viety. Jos se oli osoitettu jollekin, sen käyttäminen olisi ollut vaikeaa. Vai eikö anastaja tunnistanut sekkiä ja sen käyttötarkoitusta? Tämä jäi epäselväksi.

Liiketiloihin oli tunkeuduttu sisäpihan puolelta, missä sijaitsevan varastohuoneen portaiden alta löytyi kolme avainta. Niillä varas tai varkaat olivat sulkeneet ovet, minkä jälkeen he olivat lähtiessään heittäneet avaimet portaiden alle. Ulommainen ovi oli jäänyt auki, sillä lukko temppuili.

Möyhemmin selvisi, että Martan päästä, ranteesta ja kenties muualta huoneistosta otetut sormenjäljet olivat hänen omiaan. Myymälätiskissä oli sen sijaan ”koko maakunnan”

sormenjäljet, ja muut tasapinnat olivat niin karkeapintaisia, ettei jälkiä ollut saatu otettua. Murha-asetta ei löytynyt.

Martta Saxin ruumiinavauksen suoritti 15. toukokuuta 1934 Gabriel Borg, joka toimi Oulussa piirilääkärinä vuosina 1927–1934. Paikalla olivat myös poliisitarkastaja, kaupungin terveystarkastaja sekä nimismies Arvid Sandberg.

Kävi ilmi, että Martan ruumiissa oli viisitoista ”terävällä aseella leikattua haavaa, joista useat olivat suuria ja ammottavia”. Yksi isku oli katkaissut ”oikeanpuoleisen pään ulomman valtimon ja kaulalaskimon aiheuttaen valtavan verenvuodon”, niin kovan, että elimetkin olivat liki verettömät. Martta ei ollut nauttinut alkoholia.

Loppukaneettina oli: ”Martta Sax on murhattu terävällä aseella, jolla häntä on raadeltu mitä raaimmalla tavalla, ja että haavoista aiheutunut valtava verenvuoto on välittömästi tuottanut kuoleman.”

Huhupuheet siitä, että Martan rinnat olisi silvottu tai hänet olisi jopa paloiteltu, eivät pidä paikkaansa. Siitä kertovat rikostutkijoiden murhapaikalta ottamat valokuvat.

Koska murha tehtiin voimakkaan tunnetilan vallassa, voidaan puhua jopa intohimorikoksesta, arvioi vanhempi konstaapeli Erkki Pekkala. Vuonna 2017 eläköitynyt konstaapeli on myös sukua uhrille, sillä hänen isänsä äiti oli Martta Saxin serkku. Pekkala kertoo, että ilmeisesti Marttaa oli ensin lyöty jollain esineellä niin lujaa takaraivoon, että oli syntynyt haava ja hiuksia oli irronnut tuppoina.

Lyönnin jälkeen Martta hyppäsi tiskin yli ja pyrki ulos maantien puoleisesta ovesta yrittäen avata oven alaspäin.

Tämän kaiken pystyi päättelemään verisistä kädenjäljistä.

Estääkseen paon murhaaja veti Martan vatsaan noin viisitoista senttimetriä pitkän viillon navan yläpuolelle. Viilto ei ollut kovin syvä. Lisäksi löytyi pienehkö asusteet läpäissyt pisto. Tämän jälkeen Martta pakeni tiskille päin, jolloin murhaaja löi häntä puukolla vasemmalle puolelle alaleukaan ja vasempaan suupieleen niin, että puukko meni suuhun asti. Seuraava isku osui vasemman korvan alle ja avasi kaulan laskimoiden kohdalta. Ruumiinavauksessa huomattiin myös syvä viilto Martan vasemmassa peukalohangassa. Kyseessä oli kamppailun keskellä tullut torjuntavamma. Pään alueella oli lisäksi viilto nenässä, syvä viilto kurkunpäässä, oikeassa poskessa haava ja niskassa luuhun asti oleva haava, josta lähti kuuden senttimetrin leveä viilto.

”Kaikkineen voi todeta, että kaulaa oli viilletty useasta suunnasta”, konstaapeli Pekkala arvioi.

2. KUKA OLI MARTTA SAX?

Oli kylmä pakkaspäivä, kun Temmeksen Meijerikylässä asuneiden Juho ja Naima Saxin viides lapsi, sittemmin Martaksi ristitty tytär, syntyi 20. tammi-kuuta vuonna 1906. He saivat Martan jälkeen vielä muutaman lapsen. Vanhemmat olivat maanviljelijöitä ja kotitilalla pidettiin lypsykarjaa.

Pohjois-Pohjanmaalla sijaitseva Temmes oli tuolloin pieni maatalousvaltainen pitäjä. Martan elinaikana, vuonna 1930, väkeä oli enimmillään 1 287 asukasta. Kaikki tunsivat toisensa ja elämä oli turvallista, puheltiin säästä, maanviljelysasioista ja eläimistä. Lapset ja nuoret osallistuivat talon töihin, joten Martallekaan eivät maataloustyöt olleet vieraita.

Maatalouden konekanta oli vielä alhainen, minkä vuoksi peltotyöt tehtiin pääosin hevosten avustamina. Oli hevosten vetämiä niittokoneita, haravakoneita ja kyntöauroja. Heinä kuivatettiin seipäillä. Vilja leikattiin sirpillä, kuivatettiin seipäillä ja puitiin riihessä.

Maailma tuoksui hyvälle.